

skoga položaja, koji je doveo do toga da se većina političkih djelatnika, bez obzira na njihove orijentacije, na kraju jedne epohe smatrala gubitnicima. U takvu kompleksnom odnosu dobiven je pouzdan odgovor o određivanju Pila-rova mjesta u javnoj memoriji. Pokazalo se da je proučavanje istaknutih ljudi koristan posao u svladavanju povijesnih meandara.

Stjepan Matković

Mislav Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji 1895. – 1914.* (Jastrebar-sko: Naklada Slap, 2020), 234 str.

Knjiga dr. Mislava Gabelice bavi se temom koja dosad nije sustavnije obrađena u historiografiji. Unatoč tomu što su mnogi povjesničari pisali o povijesti pravaštva kao jednoj od bitnih nacionalnih ideologija sa snažnim utjecajem na kretanja u hrvatskom društvu druge polovine XIX. i početka XX. stoljeća, niz je pitanja o načinima njezine primjene u praksi ostao bez odgovora ili je tek djelomično otvoren. U tom je smislu osobito nedovoljno analizirana pojava i razvoj pravaških organizacija u pojedinim dijelovima banske Hrvatske za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Zbog toga je predmet istraživanja posvećen povijesti Stranke prava i njezinih glavnih pristaša na mikrorazini područja Požeške županije bio opravdan. Gabeličina knjiga analizira razdoblje od 1895. do izbijanja Prvoga svjetskog rata, odnosno u njoj se obrađuje vrijeme od prve jače afirmacije pravaštva u Požeškoj županiji do pojave Velikoga rata, koji je označio prisilan zastoj u čitavom političko-stranačkom životu tadašnje Hrvatske.

U uvodnom je dijelu Gabelica objasnio kako vidi postanak pravaške ideje u izvedbi Ante Starčevića i Eugena Kvaternika te kritički prikazuje na koji ju je način hrvatska historiografija tumačila u nizu priloga, napose pretresajući one ocjene koje su u prvi plan stavljale potrebu osude hrvatskoga nacionalizma. Pritom je ponudio i neke originalne poglede o ključnim kategorijama kao što su recepcija hrvatskoga državnog prava, odnos osnivača Stranke prava prema povijesnom i prirodnom pravu, način političkoga taktiziranja i utjecaj sve izraženijih teorija biološke sociologije na određivanje nacionalnih identiteta u kontekstu idejnih gibanja u XIX. stoljeću. Autor je vrlo pregledno i na koristan način opisao sustav i značenje županija u upravnoj shemi nagodbene Hrvatske, prikazao sastav crkvene jurisdikcije radi pouzdanijega praćenja utjecaja Katoličke i Pravoslavne crkve te, sabirući iz službenih statistika podatke koji

se odnose na etničku, vjersku i jezičnu pripadnost stanovništva, iznio osnovne pokazatelje o demografskim kretanjima u sklopu Požeške županije.

Gabelica pronalazi prvu pojavu pravaštva u Slavoniji u drugoj polovini 1870-ih, što je povezano s održavanjem saborskih izbora i postupkom sjedinjenja Vojne krajine s civilnom Hrvatskom. Zatim prati nastojanja vodstva Stranke prava da sveobuhvatnijom agitacijom proširi svoje djelovanje iz onih dijelova banske Hrvatske u kojoj su već bili dublje ukorijenjeni na područja hrvatskih zemalja gdje dotad nisu bili masovnije zastupljeni. Autor je na osnovi podrobnoga proučavanja saborskih izbora i pojedinih primarnih izvora o drugim zbivanjima vrlo sustavno istaknuo pojedince koji su imali ključnu ulogu u prvom valu izgradnje pravaških organizacija u Slavoniji. Pritom je bacio više svjetla i na udio katoličkih svećenika, koji su postali jedni od glavnih nositelja pravaštva unatoč uobičajenim ocjenama u literaturi da je u Slavoniji prevladavao kler vezan uz „narodnjački” krug oko đakovačko-srijemskoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Temeljito je istražio i druge pokazatelje djelovanja Stranke prava, poput utjecaja pojedinih financijskih ustanova, drugih poslovnih krugova i izbornih kampanja za gradska zastupstva, koji su mu omogućili da ponudi objašnjenje o socijalnoj strukturi vodećih pravaša. U tom je smislu na osnovi dostupnih uzoraka zaključio da izbori pokazuju zastupljenost različitih slojeva društva u Stranci prava, čime je zapravo odbacio tezu o isključivo „malograđanskoj” podlozi pravaštva i ostavio otvorenim pitanje preciznijega socijalnog definiranja pravaštva, koje je nesumnjivo uživalo zamjetnu potporu stanovništva.

Slijedi rasvjetljavanje utjecaja prvoga velikog raskola Stranke prava iz 1895., koji je pravaše trajno obilježio. U tekstu se tako konzistentno prati kako se raskol odrazio na kretanja u Požeškoj županiji i na koji su način ubuduće djelovale dvije osnovne stranačke skupine – „domovinaši” i „frankovci”. Početno najveću pozornost autor posvećuje načinu organiziranja Kluba Stranke prava u Brodu na Savi (danas Slavonski Brod), pomno ispitavši pisanje lokalnoga lista *Posavska Hrvatska*. U tom dijelu knjige upozorava i na vidnu pojavu antisemitizma, koji je bio vezan uz ponašanje dijela pravaša protufrankovačke orijentacije. Time je rekapitulirao i dosadašnje radove Mate Artukovića, koji je prvi obradio brodski segment pravaštva i objasnio utemeljenost izreke o Brodu kao „pravaškoj kuli”. Usto Gabelica piše o prvim izdancima radničkih organizacija među pravašima („nacionalno radništvo”), koje su pratile posljedice raskola te ukazivale na natjecanja s predstavnicima uvezenih ideja kršćanskoga socijalizma i socijalne demokracije, u čijim se redovima još koncentriranije zastupala borba za radnička prava. Za opis kretanja na lokalnoj razini osobito je poučan primjer socijalista Miloša Krpana, koji je održavao korektne odnose s jednim od prvaka pravaštva, Josipom Frankom, pokazujući time da ideološ-

ke razlike nisu morale voditi do radikalne polarizacije međuljudskih odnosa u pojedinim dijelovima političkoga krajolika tadašnje Hrvatske. Na taj su način u pitanje dovedene teze o nacionalnim narativima koji isključivo potiču nasilje i konfliktne situacije.

Glavni metodološki postupak u rukopisu stavlja težište na slojevito pretresanje zbivanja na području upravnih područja Broda, Nove Gradiške i Požege. U prvi su plan stavljeni izbori za Hrvatski sabor (izborni kotarevi Požega, Brod, Novska, Daruvar, Pakrac, Garčin, Nova Gradiška i Vilić Selo-Cernik) i gradska zastupstva, koji su autoru poslužili kao pokazatelji snage pravaštva u pojedinim dijelovima Požeške županije. Analizom izbornih agitacija i rezultata autor je istražio odnose u izbornim jedinicama navedenih područja, utvrdivši kolika je bila politička moć pravaša. Odredio je njihove glavne predvodnike i skupine koje su slijedile pravaški program u duhu hrvatskoga nacionalizma. Protumačio je oblike stranačke organizacije, ustanovio načine artikulacije pravaških načela, ukazao na autoritete vodstva pravaških skupina i istaknuo oblike različitih savezništava. Pri analizi je vodio računa o višestranjačkoj sceni, upozoravajući i na ostale sudionike političko-stranačkih kretanja, osobito na utjecaje politike zemaljskih vlada pod kormilima različitih banova. Premda ograničeno izborno pravo može dovesti u pitanje realnu provjeru snage, očito je da bi demokratizacija glasanja u tadašnjim okolnostima još više išla u prilog pravaškom tipu ideologije.

Djelo je izrađeno slijedom arhivskih istraživanja primarnih i sekundarnih izvora. Istraženi su materijali iz Hrvatskoga državnog arhiva, Nadbiskupijskoga arhiva, Arhiva Sveučilišta u Zagrebu, Državnoga arhiva u Slavonskom Brodu te niz drugih izvora koji se odnose na temu istraživanja lokalnih zajednica u Požeškoj županiji. Neki od arhivskih dokumenata ovim su djelom prvi put sustavno obrađeni i predstavljeni čitateljstvu. Radi potpunijega uvida istražen je i velik broj periodike, koja se i ovaj put pokazala kao zahvalno pomoćno sredstvo za rekonstrukciju jedne povijesne teme u vremenu kad su novine bile primjer društvenoga servisa sve brojnijih stranaka. Autor je pokazao i vrlo dobro poznavanje objavljene literature, neobjavljenih disertacija i lokalne periodike. Osim toga cjelovito je proučio brojne naslove koji su bez stranačkih primjesa fokusirani na povijest prostora i ljudi s područja Požeške županije. Na taj mu je način uspjele sastaviti kompetentno djelo koje vjerno prikazuje povijest pravaštva na tom području.

Stjepan Matković